

А. А. Мельник,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, докторант,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

НЕОБХІДНІСТЬ І ПОТЕНЦІАЛ РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

L. Melnik,
PhD in Economics, Associate Professor, Management of Organizations Department, a doctoral student
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

NECESSITY AND POTENTIAL OF EXTENDED REPRODUCTION IN THE AGRARIAN ENTERPRISES

У статті комплексно проаналізовані питання щодо необхідності розширеного відтворення виробництва в сільськогосподарських підприємствах і невикористаний для цього їх виробничий потенціал.

The complex issues of the need of extended reproduction in the agricultural enterprises and unused production capacity were analyzed in the article.

Ключові слова: потенціал сільського господарства, потреба розширеного відтворення, аграрне виробництво, земельні ресурси, продовольча безпека, експорт.

Key words: agricultural potential, the need for extended reproduction, agrarian production, land resources, food security, export.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Напередодні аграрної реформи більшість науковців і практиків стверджували, що тотально одержавлена модель сільського господарства неспроможна забезпечити високоефективний і стабільний його розвиток. А тому вона приречена на крах і демонтаж її неминучий. Перехід до ринкової моделі сільського господарства не має альтернативи.

З початку ринкової трансформації аграрного сектора економіки України минуло чверть століття. Цей процес виявився складним і суперечливим. До 2000 р. він не забезпечив позитивних зрушень в контексті розширення виробництва в сільськогосподарських підприємствах і підвищення його ефективності. Навпаки, виробництво валової продукції в сільськогосподарських підприємствах (у постійних цінах 2010 р.) у 2000 р. становило 58,0 млрд грн., а в 1990 р. 199,2 млрд грн., тобто зменшилося в 3,4 рази, а в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в 2,7 рази. Знизився й рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції з 42,6% у 1990 р. до мінус 1,0 в 2000 р.

Починаючи з 2000 р., у сільськогосподарських підприємствах України відбулися позитивні організаційні зрушення, що дало поштовх їхнього розвитку. Особливо це стосується продуктивного використання сільськогосподарських угідь, хоча обсяги валової продукції в 2014 р., виробленої в секторі сільськогосподарських підприємств, все ще не досягли цього показника в 1990 р. — відповідно 199,2 млрд грн. і 139,1 млрд грн. (на 30,2% менше).

Водночас слід зважити на ту обставину, що в 2014 р. площа сільськогосподарських угідь у порівнянні з 1990 р. у секторі сільськогосподарських підприємств зменшилася на 40,0% і щодо 2000 р. на 31,4%. А тому показник виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь є більш прийнятним щодо динаміки продуктивного їх використання. В 2014 р. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь аграрними підприємствами було вироблено 678,5 тис. грн., тоді як у 2000 р. 194,0 тис. грн., а в 1990 р. 514,7 тис. грн. Тобто цей показник відповідно підвищився в 3,5 і 1,3 рази. Урожайність зернових і зернобобових культур у 2014 р. досягла 43,7 ц/га, що в 2,3 рази більше, ніж у 2000 р. (19,4 ц/га) і на 24,5% у порівнянні з 1990 р. (35,1 ц/га).

Підвищилася й економічна ефективність сільськогосподарських підприємств. Упродовж 2010—2014 рр. сектор сільськогосподарських підприємств щорічно був прибутковим. Обсяг чистого прибутку, отриманого ними в 2014 р. становив 20,3 млрд грн., що на 17,4% більше порівняно з 2010 р. Рівень рентабельності всієї діяльності в 2010—2014 рр. в розрахунку на рік становив 14,0%. До речі, в 1995—1999 рр. цей показник становив мінус 18,4%, а середньорічні збитки за цей же час були 1,7 млрд грн. Позитивною є й та обставина, що у відсотках до загальної кількості сільськогосподарських підприємств зменшується частка збиткових підприємств (у 2014 р. вона становила 15,2%, а в 2010 р. — 30,4%).

Отже, сектор сільськогосподарських підприємств із збиткового перетворився в прибутковий. Здобутки в

цьому напрямі — очевидні. Саме цей незаперечний факт визнається як найбільше досягнення аграрної реформи в останні роки в наукових і практичних колах.

Разом з тим, на наш погляд, нині слід акцентувати увагу не стільки на здобутках, скільки на невирішених численних проблемах, що притаманні більшості аграрних підприємств і які гальмують їхній подальший розвиток. Цілком очевидно, що кожна з них потребує окремого дослідження. В запропонованій статті ми зупинимося на двох питаннях. По-перше, чи є потреба розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва? Адже, як відомо, у деяких економічно розвинених країнах такої необхідності не існує, спостерігається перевиробництво сільськогосподарської продукції, принаймні щодо внутрішніх у ній потреб. По-друге, розширення виробництва потрібно розглядати в алгоритмі "необмеженість потреб людей і обмеженість ресурсів для їхнього задоволення". Саме це і є рушійною силою розвитку виробництва, підвищення його ефективності за рахунок мінімізації витрат.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика необхідності і можливостей розширеного відтворення виробництва в сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах знайшла відображення в працях В.Г. Андрійчука, Ю.Є. Кирилова, Г.Ф. Мазура, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Могильного, П.Т. Саблука, О.В. Семенди, Н.М. Сіренка та багатьох інших.

Проте науковим працям з даної проблеми характерна відсутність системності, деякі питання залишаються недостатньо обґрунтованими або дискусійними. Не претендуючи на вичерпність запропонованого дослідження, нами поставлена мета на основі узагальнень наукових досягнень вітчизняних дослідників і аналізу статистичних даних обґрунтувати потребу розширення виробництва в сільськогосподарських підприємствах і визначити існуючий для цього потенціал.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є поглиблення теоретико-практичних засад щодо потреб розширення виробництва в сільськогосподарських підприємствах у контексті вирішення проблеми продовольчої безпеки і можливий для цього потенціал.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Між виробництвом та економічними потребами, як відомо, існує тісний і суперечливий взаємозв'язок. У цьому взаємозв'язку домінантною стороною є потреби. Вони — вихідна умова виробництва, сенс його здійснення. Тобто надпервинність потреб — незаперечна. Варто наголосити, що діє об'єктивний закон зростання потреб людей. А це є стимулом розширеного відтворення виробництва, його удосконалення як основи реального задоволення потреб, що підвищуються в кількісному і якісному аспектах. Виходячи із змісту викладеного вище поставимо питання: чи є потреба в Україні для збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції? Відповідь на поставлене питання допоможе нам дати насамперед аналіз стану продовольчої безпеки в контексті її основи — виробництва сільськогосподарської продукції.

На сьогодні існує багато визначень змісту категорії "продовольча безпека". Водночас за глибинною сутністю вони не відрізняються між собою, а скоріше доповнюють одне одного. Принаймні альтернативні погляди тут відсутні. Узагальнення більшості літературних економічних джерел з цього питання, дає підстави сформулювати такі положення.

1. Найбільш узагальнений зміст продовольчої безпеки — це стабільне, достатнє та гарантоване забезпечення населення продуктами харчування, необхідних для здорового й тривалого життя людей.

2. Продовольчу безпеку можна розглядати в глобальному, регіональному і національному вимірах. Останні є складовими першої. Загальновідомо, що в економічно відсталих країнах світу має місце навіть проблема фізіологічної достатності харчування для абсолютної більшості населення. За даними експертів ООН у понад сорока економічно відсталих країнах з населенням більше 1 млрд людей, більшість населення фактично голодає. Варто відмітити, що населення планети до 2050 р. зросте з нинішніх 7 млрд до 9,2 млрд людей.

При цьому збільшенню виробництва продуктів харчування будуть протидіяти такі процеси як глобальні зміни клімату, нестабільні природно-кліматичні умови ведення сільського господарства (збільшення кількості ураганів, посух, злив, циклонів тощо), скорочення посівних площ, зниження природної родючості ґрунтів.

Продовольча безпека в Україні характеризується такими ознаками.

1. Наприкінці 80-х років ХХ ст. стан продовольчої безпеки в Україні поступався економічно високорозвиненим країнам Заходу, але був більш-менш самодостатнім. За роки незалежності рівень продовольчої безпеки знизився, особливо щодо споживання основних протеїномісних продуктів харчування.

Національну продовольчу безпеку характеризують такі показники. У розрахунку на одну особу в 2014 р. середньодобове споживання населення становило 2939 Ккал (граничний критерій становить 2500 Ккал). Нормою вважається 3500 Ккал. З огляду на ці дані можна стверджувати, що з точки зору задоволення потреб людей в Ккал, на граничному (фізіологічному) рівні продовольча безпека гарантована практично для всіх верств населення. Але щодо норми споживання, то вона забезпечена на 84,8%. До речі, у економічно високорозвинених країнах цей показник становить 3300 — 3800 Ккал., в Україні у 1990 р. — 3597 Ккал, тобто на 12,2% більше, ніж у 2014 р.

Більш важливим для характеристики стану національної продовольчої безпеки, зрозуміло, є відповідність фактичного споживання продовольчих продуктів науково обґрунтованим нормам. У зв'язку з цим науковці використовують так званий "індикатор достатності споживання" (відношення фактичного споживання на одну особу до раціональних норм споживання), тобто йдеться про якісний аспект продовольчої безпеки. Його стан подано в таблиці 1.

Із даних таблиці можна зробити такі висновки. За період 1990 — 2014 рр. індикатор достатності споживання харчових продуктів помітно зменшився по м'ясу і м'ясних продуктах, молоку й молочних продуктах, рибі і рибних продуктах.

Таблиця 1. Споживання продуктів харчування в Україні (на одну особу за рік, кг)

	Раціональні норми споживання*	Фактичне споживання				Індикатор достатності споживання у %			
		1990	2000	2010	2014	1990	2000	2010	2014
М'ясо і м'ясні продукти	80,0	68,2	32,8	52,0	54,1	85,3	41,0	65,0	67,6
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380,0	373,2	199,1	206,4	222,8	98,2	52,4	54,3	58,6
Яйця, шт.	290,0	272	166	290	310	93,8	57,2	100,0	106,9
Риба і рибні продукти	20,0	17,5	8,4	14,5	11,1	87,5	42,0	72,5	73,0
Цукор	38,0	50,0	36,8	37,1	36,3	131,6	96,8	97,6	95,5
Олія	13,0	11,6	9,4	14,8	13,1	89,2	72,3	113,8	100,8
Картопля	124,0	131,0	135,4	128,9	141,0	105,6	109,2	103,9	113,7
Овочі й баштанові культури	161,0	102,5	101,7	143,5	163,2	63,7	63,2	89,1	101,4
Фрукти, ягоди та виноград	90,0	47,4	29,3	48,0	52,3	52,7	32,6	53,3	58,1
Хлібні продукти	101,0	141,0	124,9	111,3	108,5	139,6	123,7	110,2	107,4

*Раціональні норми затверджено МОЗ України "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005—2015 роки".

Джерело: розраховано за даними [9, с. 148].

До позитивних зрушень у динаміці споживання харчових продуктів в Україні слід віднести зменшення споживання цукру, хлібних продуктів і приближення цих показників до раціональних норм, а також збільшення споживання овочів і баштанових культур, олії, яєць.

Відносно відповідності фактичного споживання продовольчих продуктів до науково обґрунтованих наборів (норм), то залишається гострою проблема забезпечення населення країни м'ясом та м'ясними продуктами, молоком і молочними продуктами.

Існує також реальна загроза здоров'ю населення в зв'язку із значним відхиленням від раціональних норм по основних "вітамінних" продуктах (плоди, ягоди та виноград), хоча й у 2014 р. індикатор достатності споживання у порівнянні з 1990 р. по них підвищився на 5,4 процентних пункти. Досягнуті показники харчування населення по найбільш цінним для здоров'я людей продовольчих продуктах ближчі до мінімальних (граничних) норм продовольчого споживання, ніж до раціональних (оптимальних). В Україні споживається втричі менше м'яса та в 2,5 рази — молока, ніж у країнах ЄС.

Не менш важливим аспектом продовольчої безпеки в Україні є якість продуктів харчування. І тут Україна істотно поступається економічно високорозвиненим країнам світу. Про це в значній мірі свідчить той факт, що "...в Україні чи не найнижча в Європі тривалість життя, зростає динаміка масових захворювань, падає імунітет, особливо у молодого покоління. Одна з ключових причин — низька якість харчових продуктів, питної води, поганий екологічний стан довкілля у більшості регіонів країни" [10, с. 72].

Підвищення якості харчових продуктів, зрозуміло, макроекономічна проблема і відповідно її вирішення залежить не тільки від сільськогосподарських підприємств. Але основа, база вирішення проблем продовольчої безпеки — це аграрне виробництво.

Таким чином, функціонуюча модель сільського господарства поступається зарубіжним і навіть дореформеній з точки зору рівня забезпечення продовольчої безпеки. У економічно високорозвинених країнах ця проблема вирішена на такому рівні, що абсолютна

більшість людей в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до безпечного й повноцінного продовольства. Йдеться як про задоволення потреб людей на фізіологічному рівні, так і за якісним складом раціону харчування. Такий рівень продовольчої безпеки гарантує добробут населення і сталий характер розвитку суспільства.

Питання продовольчої безпеки багатоаспектне. У контексті тематики статті важливим є висновок — в Україні є нагальною потреба в розширеному відтворенні виробництва в сільськогосподарських підприємствах і в першу чергу продукції тваринництва, а відповідно і виробництва кормів.

Важливим аспектом щодо потреби в розширеному відтворенні сільськогосподарської продукції є її експорт. Як відомо, найбільш експортоорієнтованим в Україні є зерновий комплекс. Так, в 2014 р. вона експортувала 33,4 млн т зерна, що становить 52,3% до його валового виробництва [9, с. 145]. Але від'ємний торговий баланс, який має Україна, диктує істотне збільшення експорту усіх видів сільськогосподарського виробництва.

Отже, є всі підстави стверджувати, що для України нагальною є потреба розширеного відтворення сільськогосподарської продукції, зрозуміло, на інтенсивно-інноваційних засадах як умови її прибутковості й конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому аграрних ринках.

Відносно потенціалу, то зауважимо, що саме поняття "потенціал" (лат. potentia — сила, потужність) — це насамперед можливість досягти чого-небудь, якогось результату. Відповідно виробничий потенціал сільського господарства — це можливість сільськогосподарських підприємств здійснювати виробництво продукції в певних обсягах і структурі. У якій мірі ця можливість буде реалізована на практиці — це вже залежить від системи факторів, що впливають на економічну ефективність агропідприємств у цілому і стан ринково-підприємницького середовища зокрема.

В економічних дослідженнях, як правило, виникають дискусійні питання. Стосовно оцінки природно-економічного потенціалу національного аграрного вироб-

ництва, то науковці єдині. При узагальненому підході всі вказують на ту обставину, що Україна має потужний виробничий потенціал щодо сільськогосподарського виробництва. Наводяться при цьому конкретні дані, зокрема щодо земельних ресурсів, які є "найродючішими" в світі.

Україна володіє 27 відсотками світових площ кращих чорноземів, а клімат сприятливий для розвитку землеробства. Країна має майже 34 млн га орної землі, в той же час як світова житниця — Канада тільки 25 млн га. Аграрне виробництво становить близько 15% ВВП країни, а з урахуванням переробної галузі цей показник сягає 33—35%.

Земельний фонд України характеризується наявністю ґрунтів із високою біопродуктивністю, у структурі яких переважають найбільш родючі землі. Основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу (61,4% площі орних земель). Тобто в Україні є усі умови, щоб перетворити агропромислове виробництво в один із локомотивів національної економіки й реалізувати ці унікальні можливості у взаємозв'язку з сучасними наукомісткими і високотехнологічними галузями, транспортом, паливно-енергетичним комплексом [3; 7].

З огляду на викладене вище можна стверджувати, що в Україні природно-кліматичний потенціал сільськогосподарства — один із кращих у світі. Усі науковці єдині й у тому, що він використовується не в повній мірі, а лише на 60—70%. Із цим можна погодитися. Так, у Франції площа ріллі становить 18,3 млн га, в Україні 32,5 млн га. Але Франція в середньому впродовж багатьох років виробляє близько 52 млн т зернових і зернобобових культур при врожайності в 70 ц з 1 га. Кращі результати в Україні 2013 і 2014 рр. — 63,0 і 63,9 млн т і урожайність 39,9 і 43,7 ц з 1 га зібраної площі.

У кінцевому підсумку, виходячи із природно-кліматичного потенціалу "...питання про гарантування продовольчої безпеки взагалі не повинно стояти на порядку денному. Будь-яка інша держава, може таке питання порушувати, крім України, яка володіє беззаперечними конкурентними перевагами саме в сільському господарстві" [6, с. 4].

На жаль, використовує ці переваги далеко не в повній мірі. У першу чергу це стосується продукції тваринництва. Тут ситуація "загрозлива", тобто "...продовольча безпека України знизилася до критично небезпечного рівня" [8, с. 48].

Відомо, що в процесі ринкової трансформації одержавленого сектора аграрної сфери економіки відбулася розбалансованість сільського господарства в аспекті оптимального поєднання двох його головних галузей — рослинництва та тваринництва. В Україні за роки її незалежності відбувся занепад, і навіть руйнація галузі тваринництва, особливо в секторі сільськогосподарських підприємств.

З макроекономічних позицій розбалансованість сільського господарства як цілісної економічної сфери, що споконвіку охоплює галузі рослинництва і тваринництва, має негативні наслідки для суспільства і аграрного виробництва зокрема:

1. Наявність продовольчої небезпеки по продуктах тваринництва. Як вже зазначалося, рівень споживання

м'яса на особу в рік за раціональними нормами має бути 80 кг, а фактичне споживання у 2014 р. 54,1 кг (індикатор достатності споживання цього продукту становить 67,6%, молока та молочних продуктів відповідно 58,6%).

2. Тваринництво — це постійна й рівномірна зайнятість селян, джерело їхнього постійного доходу впродовж року, можливість виробляти органічні добрива, біогаз.

3. Тваринництво, як правило, поєднуються з вирощуванням багаторічних трав, що сприяє збереженню і поліпшенню родючості ґрунтів.

4. Від розвитку тваринництва значною мірою залежить стан та розвиток таких суміжних йому видів виробництва, як виробництво комбікормів і органічне (біологічне) землеробство. Не потрібні особливі розрахунки, щоб зробити висновок про те, що нам вигідніше було б значну частку експортованого фуражного зерна направляти на розвиток власного тваринництва.

Причини, які зумовили розбалансованість у співвідношенні виробництва рослинницької і тваринницької продукції, відомі. Головні з них — низькі ринкові ціни на останню і низька дієвість аграрної політики держави. Так, за період 2012—2014 рр. рівень рентабельності виробництва великої рогатої худоби на м'ясо в середньому за рік становив мінус 34,7%, свиней відповідно плюс 2,6 і молока 8,8%. За такого рівня рентабельності, а тим більше збитковості, агробізнесові структури займатися тваринництвом не бажають. Тут необхідне державне регулювання і підтримка.

У цьому зв'язку можна виділити такі основні напрями державного регулювання й підтримки галузі тваринництва:

- 1) цінова політика щодо продукції тваринництва;
- 2) кредитна політика, пов'язана, перш за все, із доступністю довгострокових кредитів для сільськогосподарських підприємств цільового призначення (державні кредити з низькою ставкою відсотка або компенсація відсотків державою комерційним банкам);
- 3) сприяння держави матеріально-технічному забезпеченню тваринництва.

Посилення державного регулювання співвідношення двох галузей в сільськогосподарських підприємствах — це не обмеження їхнього ринково-підприємницького суверенітету. Навпаки, зрештою таке регулювання і підтримка тваринництва відповідає як їхнім, так і суспільним інтересам.

Відносно потенціалу України щодо експорту сільськогосподарської продукції, то дослідники справедливо підкреслюють, що Україна може не тільки повністю забезпечити продовольчу безпеку держави, але й стати одним із найважливіших гравців на світовому аграрному ринку, ситуація на якому останніми роками стрімко змінюється і є надто сприятливою для розвитку вітчизняного аграрного сектору.

На жаль, Україна одна з небагатьох держав світу, яка, маючи значний експортний потенціал сільського господарства, не реалізувала його, хоча і входить у трійку світових лідерів (після США і ЄС) за експортними позиціями деяких видів зернових і технічних культур та соняшникової олії.

Саме тому надзвичайно актуальною проблемою для вітчизняних аграріїв, яка вимагає послідовного відсте-

ження, є вихід їх на європейський товарний ринок навіть за тих невеликих масштабів продажу, які передбачені квотами ЄС на вітчизняну сільськогосподарську продукцію і продовольство. Є підстави вважати, що доступ українських товаровиробників на ринок ЄС у перспективі зростатиме, особливо з огляду можливостей постачання вітчизняної органічної продукції, але таке зростання не може бути значним, оскільки цей ринок перенасичений, він самодостатній та за низкою продуктів, що виробляються в Україні, країни ЄС є нетто-експортерами, або ж мають нульовий баланс [1; 4; 8].

ВИСНОВКИ

Починаючи із 2000 р., у секторі сільськогосподарських підприємств відбулися позитивні зрушення щодо підвищення продуктивного використання сільськогосподарських угідь і прибутковості. Але це не привело до адекватного поліпшення продовольчої безпеки в контексті доступності продовольства для всіх людей, його достатності та якості для активного, тривалого й здорового їхнього життя. Продовольча безпека України є базовою умовою відтворення та продуктивного використання трудових ресурсів, добробуту усього населення, соціально-економічного й політичного стабільного існування держави. Саме тому необхідним є здійснення цілеспрямованої державної політики щодо забезпечення на належному рівні продовольчої безпеки. На сьогодні, на жаль, "У країні не існує чіткої державної політики в галузі харчування населення. Відсутня адміністративна структура або спеціальний міжгалузевий (дорадчий) орган для розробки і здійснення комплексних довгострокових програм у сфері раціонального та безпечного харчування" [5, с. 3].

Відповідно, одним із ключових питань сучасного розвитку сільського господарства України в контексті забезпечення її продовольчої безпеки і експорту сільськогосподарської продукції є більш повне використання аграрного потенціалу. А це дасть можливість гарантувати сталий розвиток агропідприємствам, підвищити їхню ефективність й прибутковість, а зрештою добробут селян і всього населення. Для цього треба привести в дію всю систему факторів (внутрішніх і зовнішніх), які позитивно впливають на результати господарської діяльності всіх сільськогосподарських підприємств. У складі внутрішніх чинників одним із домінуючих є стан менеджменту підприємства, а зовнішніх — забезпечення еквівалентного міжгалузевого обміну і ефективна аграрна політика держави.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Виклики агробізнесу: пошук відповідей / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2015. — № 5. — С. 12—22.
2. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов, І.В. Осадчук // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.
3. Мазур Г.Ф. Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 21—25.

4. Могильний О.М. Аграрна економіка України: "ресурсне поняття" чи локомотив розвитку / О.М. Могильний // Агросвіт. — 2015. — № 5. — С. 3—9.

5. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект) // Економіка АПК. — 2011. — № 8. — С. 3—11.

6. Саблук П.Т. Становлення аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 3—7.

7. Семенда О.В. Напрями підвищення родючості та охорони якості ґрунтів / О.В. Семенда // Агросвіт. — 2014. — № 6. — С. 58—62.

8. Сіренко Н.М. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України / Н.М. Сіренко // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 43—48.

9. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2014 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2015. — 379 с.

10. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Четирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 16-17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАН", 2013. — 762 с.

References:

1. Andreychuk, V.G. (2015), "Challenges for agribusiness: the search for answers", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 12—22.
2. Kyrylov, Yu.Ye. and Osadchuk, I.V. (2012), "The role of farmers in food security of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 121—128.
3. Mazur, G.F. (2013), "Improvement of state regulation and promotion of agriculture production", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 21—25.
3. Mogylnyi, A.M. (2015), "The agrarian economy of Ukraine, "the concept of resource" or locomotive development", *Agrosvit*, vol. 5, pp. 3—9.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "National Food Security Doctrine of Ukraine (project)", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 3—11.
6. Sabluk, P.T. (2006), "Formation of Agrarian Policy of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3—7.
7. Semenda, O.V. (2014), "Directions increase fertility and protection of soil quality", *Agrosvit*, vol. 6, pp. 58—62.
8. Sirenko, N.M. (2012), "Organic food to procuring of food security of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 43—48.
9. State Statistics Service of Ukraine (2014), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2014. Statystychny zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2015. Statistical yearbook]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
10. Lupenko, Yu.O. and Sabluk, P.T. (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", *Zbirnyk materialiv Chotyryadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists]*, Kyiv, Ukraine, 16—17 October 2013.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016 р.